

JAVASLAT A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS PROGRAMJÁRA (1986–1990)

A Történettudományi Intézet elkövetkező 5 esztendő munkája fő irányvonalának meghatározásánál néhány alapvető tény és körülmény figyelembevételéből kell kiindulni.

Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy az elkövetkező években az Intézet vezető gárdájának gyökeres személyi átalakulásával kell szembenézni. Nagynevű, világhírű tudósokból álló (70 évesek) gárda fogja néhány éven belül — előrehaladott kora miatt — teljesen elhagyni az Intézetet, egy további, az Intézet szellemi életében domináns szerepet betöltő, jórészt az Intézet osztályvezetői gárdájához tartozó csoport az utolsó alkalommal vállalhat hivatali feladatot. Ha még figyelembe vesszük, hogy az elmúlt évek során számos neves — 50-es évciben lévő — történész távozására került sor, úgy érthető, hogy az elkövetkező években a folytonosság, az intézeti hagyományok és a tudományos színvonal fenntartásának első számú követelménye az intézet személyi állományának olyan felrüssítése, illetve átalakítása, mely a vezetés súlypontját mind erősebben a már 40 évesek gárdájára helyezi át. Ez a személyi súlypontát helyező, mely önmagában is lényegesen módosíthatja az intézeti munka feltételeit és irányát, párosul avval a körülménnyel, hogy a 10 kötetes *Magyarország történetének* munkálatai befejeződnek, az Intézet által szerkesztett kötetek kézirat a záró historiográfiai kötet kivételével elkészült. A történettudomány fejlődésének immanens szükségletei, az újonnan jelentkező tartalmi és módszertani igények, a társadalmi gyakorlat támogatásából fakadó szükségletek, a történetírás iránt mutatkozó megnövekedett érdeklődés is megköveteli, hogy az Intézeti kutatásoknak az elkövetkező években új súlypontokat kíséreljünk meg kijelölni. Ezek a súlypontok természetesen szevesen kell hogy kinőjenek a munka eddigi tartalmi kereteiből. Figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy az intézet fő feladata alap kutatások elvégzésében kell hogy álljon, melynek során a felhalmozott kutatási tapasztalat megfelelően párosulhat a viszonylag nagy létszámú kollektíva előnyeivel, a tapasztaltabb és fiatalabb kutatók együttműködésével és az Intézet egyéb, más történész intézményeknél nem vagy alig tapasztalható olyan előnyeivel, mint a jobb könyvtári és folyóirat-ellátás, belső tájékoztatás, a szervezetség. Az alap kutatások előtérbe helyezése azonban nem jelentheti azt, hogy az Intézet bármiféle formában elzárkózzon azoktól a nem hosszútávú feladatoktól, melyeket a történettudomány iránt érdeklődő közönség igényel formál, melyek az egyes munkatársak egyéni érdeklődését és tudományos ambícióit kielégítik, melyekkel az Intézet munkatársai közvetlenebbül és rövid távon is bekapcsolódhatnak egy reális történeti tudat formálódásába. A megfelelő arányok kialakítása, a hosszútávú alap kutatások magas szinten és megfelelő ütemben való elvégzésének biztosítása, és egyidejűleg az Intézet magasszintű történész gárdája jelenlétének biztosítása a mindennapok igényéhez közelebb álló feladatok elvégzésében, nem kétséges, az intézeti vezetés egyik legfontosabb feladata lesz az elkövetkező évek során.

Az alábbiakban az MTA Történettudományi Intézet tevékenységének alapelveit tartalmazó igazgatói pályázatokat közöljük az 1986 és 1993 közti időszakból.

Elképzeléseim szerint az intézeti munka fő irányait az elkövetkező években a következő hosszútávú, részben a következő 5 év során befejeződő, részben a további évekre is áthúzódó alap kutatás jellegű feladatokban jelölhetjük meg.

1. Társadalomtörténet

Lényegében a *Magyarország története* munkálatai és mindenekelőtt az eddig megjelent új- és legújabb kori kötetek megalapozását jelentették a kitágult társadalomtörténeti kutatásoknak. Mind a nagyközönség érdeklődése, mind az erősen érvényesülő nemzetközi impulzusok e munkálatra ösztönözték az Intézetet. Bár a kutatás alap kutatás jellegű, mégis bizton állíthatjuk: a téma a mindennapi történeti érdeklődés középpontjában is áll, ezért szerencsésen köti egybe azokat a feladatokat, melyeket az Intézetnek egyidőben és egyforma magas fokon kell ellátnia. A munkálatoknak egyidejűleg nagy elméleti és módszertani jelentősége is van. A marxista történelemszemlélet megújulásában a társadalomtörténet kiemelkedő szerepet játszik vagy játszhat, gazdagítja a gazdaság- és politikatörténet művelése során szerzett ismereteket, összekötheti ezt a jórészt párhuzamosan haladó kutatási ágakat. A benne rejlő módszertani kérdések, nem utolsósorban magának a társadalomtörténet tárgyának meghatározása, új forrása lehet az Intézet elméleti, módszertani tevékenységének is. A munkálatnak a 19–20. századra vonatkozó szakasza már megindult és eredményeit, valamint további — 1986-tól meginduló —, a munkásosztály történetére vonatkozó kutatásainak anyagát a tervidőszak alatt széleskörűen megalapozott monográfiaként kívánjuk közzétenni, felhasználva számos előtanulmányt, intézeti kutatást és a témára vonatkozó nemzetközi irodalom eredményeit.

A kutatások kiterjednek a társadalom osztály- és rétegstruktúrájára, a soknemzetiségű Magyarország etnikai vonatkozásaira: a magyar nép és a nem magyar népek nemzeti ébredésének és mozgalmainak vizsgálatára, az ország demográfiai viszonyainak alakulására éppúgy, mint az életmód és mentalitás bonyolult problémáinak bemutatására — s elvezetnek a magyar társadalom felszabadulás utáni legnagyobb változásainak elemzéséig.

Ugyanebben az 5 éves periódusban látszik lehetőségek és szükségesnek a középkori és korai újkor magyar történet átfogó társadalomtörténeti munkálatainak beindítása is. Ha azonban a 19–20. században a munkálat bizonyos fokú lezárásával, monografikus összefoglalással számolhatunk, úgy a középkor- és korai újkor vonatkozásában egy fázissal kevesebbel kell megelégednünk, nevezetesen: olyan előmunkálatok — legyenek azok Intézetben kívül készült, de megfelelő tematikájú előtanulmányok vagy intézeti részmonográfiák — beindításával, melyek a következő tervidőszak monografikus összegzését megalapozhatják.

2. A magyar történelem alapvető forrásainak publikációja

Itt is egy, már a korábbi munkálatokban is erősödő tevékenységi irány előtérbe állításáról van szó. Aligha lehet kétséges, hogy ha egy-egy forráskiadvány elkészítését és publikálását más intézménytől is elvárhatjuk, a magyar történelem legfontosabb, a 11. századtól a 20. századig terjedő alapforrásainak tudományos igényű publikálása olyan feladat, melyre szakmai felkészültségénél fogva csakis az Intézet vállalkozhat. Természetesen figyelembe kell vennünk három lényeges nehézséget a forrásfeltáró és -publikáló gyakorlat terén. Egyrészt egyetemeink mind kisebb számban bocsátanak ki olyan fiatal szakembereket, akiknek szakmai, levéltári felkészültsége, különösen a középkori forrásokkal kapcsolatban, elegendő lenne. Másrészt az ilyen hallatlan alapos, nagy felkészültséget kívánó, időigényes munkáknak már nincs meg sem a szakmai, sem a piaci becsülete. (Nyilván szükséges lenne — egyebek között — a tudományos forrásfeltárást és publikálást legalábbis kandidátusi disszertációként elfo-

gadni, hiszen mögötte nemegyszer nagyobb szakmai tudás, felkészültség húzódik meg, mint egy-egy disszertáció esetében.)

Végül — enyhén szólva — távolról sem ösztönöz a forráskiadásra az a kiadói gyakorlat, mely az ilyen kiadványokat jórészt tehernek tekinti, tényleges megjelentetésüket időtlen időre elhúzza. Mindezen nehézségek ellenére a forráskiadás az intézeti munka egyik súlypontjának tekintendő, és az *Árpád-kori földrajz* újabb kötetével indulva, a *Magyar Országgyűlési Emlékek*, a *Monumenta Zrinyiana* és az *Archivum Rákoczinum* kötetein keresztül a *Kossuth Lajos Összes Műveiig*, a *Közös Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek*, továbbá *Károlyi Mihály levelezéséig* és *Bajcsy-Zsilinszky publicisztikai írásaiig*. Az elkövetkező évek során az Intézetnek döntő áttörést kell elérnie ezen munkálatokban.

3. Történeti Atlasz

A munkálat bizonyos előkészületei megindultak, de tényleges megkezdésére csak a tervidőszak végén kerül sor és elkészültének időtartamát 10 esztendőben kell megjelölnünk. Szervezetileg, anyagi igényét tekintve a munkálat meg fogja haladni a 10 kötetes Magyarország története méreteit. (Evvvel természetesen — jelentőségét tekintve — nem kívánunk egyenlőségjelet tenni a két vállalkozás közé.) A Történeti Atlasz elsődleges anyagi igényeit — úgy tűnik — a különböző szakminisztériumok és az Akadémia támogatásával sikerül biztosítani. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy egészen új típusú, eddig még nem végzett munkáról van szó, szakmailag és szervezetileg ez a korábbinál nagyobb feladatok elé állítja az Intézetet. A megindítás gondossága, a megfelelő koncepció kidolgozása, a szükségletek és lehetőségek összehangolása az Intézet illetve a témacsoport vezetését arra kell készítse, hogy szakmai konzultációk, viták, külső szakértők bevonása révén, az anyagi részletek kidolgozásáig egy további jó évet szánjon a munkálat megindítása megfelelő megalapozásának. Ezen idő alatt szükségesnek látszik a tényleges szűkebb irányítás megnyugtató megoldása, melyben a szakmai és szervezési kompetencia megfelelő egyensúlyban áll a végleges tematika előkészítésével, a munkaterv jóváhagyásával és a szerkesztő bizottság életre hívásával. Mindezek a tevékenységek párosulnak néhány elvi-módszertani kérdés tisztázásával. Hadd utaljak mindenekelőtt pl. a történelmi földrajzi módszer alkalmazására. Bár, mint jeleztem, a munkálat jellege következtében annak befejezésével az elkövetkező 3 esztendő folyamán nem számolhatunk, nem látszik viszont megvalósíthatatlannak bizonyos részeredmények értékelése, egyes térképek, esetleg egy kisebb, népszerűbb változat publikálása illetve publikálásra való előkészítése.

4. Művelődéstörténet

Jóllehet a 10 kötetes Magyarország története megjelent, illetve sajtó alatt lévő kötetei a történettudomány valamint a társtudományok, különösen az irodalom- és művészettörténet területén is lényegesen gyarapítják ismereteinket, mind elvi meglátásaival, mind feltárt tényanyagával a művelődéstörténet terén nyújtanak leginkább segítséget a történettudománynak. A művelődéstörténetet mégis csupán akkor illeszthetjük be tervkoncepciónk 4. pontjának, ha számolunk azzal, hogy az elkövetkező évek inkább a rendszeres előkészületek, a felvonulás, semmint a publikálás, az előkészülés időszakai lesznek. Jelen kerteink között a művelődéstörténeti kutatások két fő vonulatát látjuk megindíthatónak:

a.) A historiográfiai kutatások összegzése, a magyar történetírás történetének összefoglaló elkészítése, mely egyidejűleg a 10 kötetes Magyarország története 10. kötetét alkotja. A magyar történetírás áttekintése ismét az elméleti és módszertani kérdések gazdag tárházát

fogja nyújtani, mely a tudományos viták megélénkülését, az elméleti munka elmélyítését is célozhatja.

b.) Ideológiai, eszmetörténeti kutatások a 20. századi Magyarországról, mely elsősorban az elitkultúra, a szellemi, tudományos áramlatok és viták feldolgozására irányul. A művelődéstörténet ezen vetülete a 20. század szellemi életének olyan nagyobb összefüggéseit kívánja történeti vonatkozásaiban feltárni, mint az urbánus-népies vita, a marxizmus alkalmazása és fogadtatása, a szellemtörténet, a magyar nacionalizmus legfontosabb eszmeáramlatai, a szélsőjobboldali mozgalmak eszmei gyökerei. A kutatások tudományos hordereje társadalmi, politikai gondolkodásunk fejlődésének kérdéseit érinti, és olyan alapvető kérdések eszmei tisztázásához nyújthat segítséget, mint a nemzeti tudat, osztály és nemzet, haza és nemzetköziség fogalmainak története.

5. Nemzetközi feladatok

A Történettudományi Intézet munkaprogramjában hagyományosan fontos, a közelmúltban növekvő helyet foglaltak el az Intézet nemzetközi feladatai. Nézetem szerint azonban az Intézet nemzetközi kötelezettségeit a jövőben az egyik legfontosabb súlyponti feladatnak kell tekinteni. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy napjainkban a magyar történettudomány 13 országgal — Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Franciaország, Jugoszlávia, Lengyelország, Nagy-Britannia, NDK, NSZK, Olaszország, Románia, Szovjetunió, USA — tart fenn rendszeres, bilaterális kapcsolatot. Ezek a két-három évenként sorrakerülő tanácskozások — évente legalább három-négy ilyen tanácskozással kell számolnia — erősen igénybe veszik az Intézet tudományos munkatársait, munkaidejük jelentős részét elvonják. Ezek a tanácskozások — és ezek még nem tartalmazzák a rendszeresen sorra kerülő nagy, nemzetközi kongresszusokat (történettudományi, gazdaságtörténeti), az esetenként sorra kerülő szakmai rendezvényeket — bár nemegyszer formailag az akadémiai, tehát az egész magyar történettudományt felölelő feladatok, mégis a munka túlnyomó része, gyakran egésze az Intézetre hárul, hiszen a magyarországi történész intézmények közül egyedül az Intézet rendelkezik az ehhez szükséges szervezeti, nyelvi és szakmai felkészültséggel. A nemzetközi kötelezettségeket ma már nem lehet egyszerűen valamiféle téma részeként vagy kisugárzásaként felfogni. A magyar történettudománynak az utóbbi években kialakult szakmai tekintélyét nagy mértékben az Intézet nemzetközi tevékenysége alapozta meg. Ebben az értelemben az Intézet tevékenysége fontos kultúrpolitikai — talán azt is állíthatjuk, külpolitikai — missziót töltött be. Aligha hiszem, hogy e kultúrpolitikai missziót nem kellene a jövőben is vállalnunk, jóllehet további kiterjesztése elé az Intézet egyéb munkái és szellemi kapacitása bizonyos gátakat szab. Éppen ezért, mivel a nemzetközi kötelezettségeket e kultúrpolitikai feladatként fogjuk fel, elvégzésére nemcsak súlyt kell helyezni, de mint a Történettudományi Intézet egyik — más főfeladatokkal legalább egyenrangú — témájának kívánjuk felfogni. A magyar történettudomány eme kultúrpolitikai missziójának manapság egyik szűk keresztmetszete az idegen nyelven való publikálás nem kielégítő szintje. Bár az elmúlt években részben a Corvina, részben az Akadémiai Kiadó tett újabb lépéseket az idegen nyelvű publikálás megerősítésére, eredményeivel azonban távolról sem lehetünk megelégedve. A szomszéd országok ilyen irányú tevékenységét is figyelembe véve úgy véljük, időszerű, hogy az elkövetkező években az *Acta Historica* mellett megteremtünk egy másik idegen nyelvű történész folyóirat működési lehetőségét. A Történettudományi Intézet, mely e folyóirat gondozója lehet, feladata kell legyen nemcsak az, hogy 1986-ban kidolgozza elképzeléseit a folyóirat jellegére, irányára, az *Acta Historica*tól megkülönböztető jegyeire, de hogy megvizsgálja, mik azok a pénzforrások, melyek az Akadémia várható támogatásán túlmenően a folyóirat megjelenését plauzibilissá tehetik.

*

Több mint három és fél évtized telt el az MTA Történettudományi Intézete megalakulása óta. Ez a három és fél évtized mélyreható gazdasági és társadalmi átalakulásokat hozott Magyarországtörténetében. Ha célkitűzéseink a nagy távlatokat illetően nem is változtak, a történelmi tapasztalatok a cél elérésének új eszközeit és módszereit hozták felszínre. Társadalmunk struktúrája, irányítási módszerei ma már nem azonosak azokkal az elképzelésekkel, melyek az 50-es évek elején megfogalmazódtak. A Történettudományi Intézet természetesen egy marxista történelmi kép megalkotásának magyarországi műhelyeként kell szolgálgon. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül az elmúlt három és fél évtized ideológiai, történelmi vitáit, nem húnyhatunk szemet a módszertani kiterjedés új szempontjai felett, nem mellőzhetjük korunk nagy tanulságait: a nemzetközi összefüggés-rendszerek, az egyetemes történelmi fejlődés elmélyült tanulmányozása, mint a hazai történelmi fejlődés kellő megismerésének egyik legfontosabb előfeltételét. A Történettudományi Intézetnek abban az értelemben kell magyar történettudományt művelnie, hogy egyidejűleg egyetemes történelmet művel. Abban az értelemben kell történettudományt művelnie, hogy egyidejűleg a magyarországi társadalomtudományi kutatások szélesebb rendszerének része. Az Intézet vezetési módszere nem mehet el szóltanul a társadalmunk irányításában bekövetkezett egyéb változások mellett sem. A gazdasági reformok révén kialakult új gazdasági struktúra szükségszerűen részben módosítja a tudományos, kulturális élet területén működő intézmények tevékenységi terét és kereteit. Mindenekelőtt azt értem ez alatt, hogy az Intézetnek továbbra is nyitottnak kell lennie új gondolatok, módszertani és elméleti megoldások irányába — és e tekintetben jó hagyományokra támaszkodhatunk. De értem ez alatt azt is, hogy állandóan jeleznünk, kérnünk kell az Akadémia vezetését, hogy lépjen fel határozottan az intézeti fizetések rendezése érdekében, és vessen véget a több mint fél évtizede folytatott reálfizetés-csökkenésnek, hogy kísérelje meg visszaszorítani a mai tudományellenes hangulatot és annak súlyos pénzügyi következményeit. Arra kell törekednünk, hogy a költségvetésen túlmenő bevételi forrásokra tegyünk szert, hogy az intézeti autonómiát abban az értelemben is érvényesítsük, hogy megpróbáljunk élni a gazdaság pluralizálásának lehetőségeivel, hogy a munkatársaknak megfelelő anyagi keretek biztosításával tegyük lehetővé a zavartalanabb tudományos munkát, a legfontosabb intézeti feladatok elvégzését.

Az Intézet anyagi kereteinek bővítése a mai igen alacsony fizetések javítására, egy külső kutatói-bedolgozó hálózat kiépítésére, a könyv- és folyóirat-beszerzés szintentartására és a gépi felszerelés modernizálására szolgál. Nem gondolhatunk az Intézet személyi kereteinek bővítésére. Idősebb munkatársaink visszavonulása, az egyetemi csábítások így is nagy létszámcsökkenést idéznek elő, melyet még kiegészíthetünk néhány, a munkája minőségét illetően nem megfelelő fiatal eltanácsolásával. Helyüket megfelelő színvonalú kutatókkal betölteni rendkívül nehéz, ugyanakkor az Intézet további munkája szempontjából sorsdöntő feladat lesz. A kiválasztás gondjaival nekünk kell megküzdeni, de ha megközelítőleg sem tudunk versenyképes fizetéseket biztosítani, akkor ez a munka részben már kudarcra van ítélve.

Az Intézet szükséges anyagi kapacitásának biztosítása, összhangba hozása és megfelelő kihasználása lehet csupán záloga az elkövetkező esztendő munkájának.